

Waarom België ziek is van zijn jaren veertig

LUC HUYSE

“*L'idée de ce livre est née d'un constat de carence*”: in die allereerste zin van *Collaboration, répression. Un passé qui résiste* geven de samenstellers, José Gotovitch en Chantal Kesteloot, aan welke ambitie zij hebben met dit boek ¹. Zij wensen zo objectief mogelijke informatie aan te bieden over collaboratie, repressie en de nasleep ervan. Want die ontbreekt, zeggen ze, ook en misschien vooral in Franstalig België. Dat leidt dan weer tot het hardnekkig voortbestaan van tal van vooroordelen, die op hun beurt een rustige omgang met het verleden bemoeilijken, zo niet onmogelijk maken. Het resultaat is gekend: Vlaanderen, Brussel en Wallonië kijken op een heel verschillende wijze naar de jaren veertig, interpreteren al meer dan een halve eeuw de gevolgen van de oorlog op een andere manier en slagen er bijgevolg niet in om tot een volwassen gesprek over die periode te komen. Het boek wil een stap zijn in de richting van een meer objectieve terugblik én vooruitblik.

Uit die ambitie vloeit een allesbehalve gemakkelijke opgave voort, namelijk een antwoord vinden op de vragen die Gotovitch en Kesteloot op bladzijde zeven formuleren: “*Pourquoi la relation au passé des sociétés wallonne et flamande – d'ailleurs loin de présenter des visions unanimes – est-elle à ce point globalement différente? Comment se sont construites*

ces perceptions, à quelle vision des faits correspondent-elles, à quels stéréotypes se sont-elles nourries?”.

De inhoud van het boek garandeert niet dat nu het definitieve antwoord op die vragen gevonden is. Dat weten de samenstellers ook wel: ze spreken zelf in de laatste zin van hun afsluitend hoofdstuk van een “*entreprise jamais achevée*”. Maar er is wel zeer veel afstand in de goede richting afgelegd. De hoofdstukken over de collaboratie en de repressie in beide landsgedeelten bieden een voortreffelijk overzicht van wat de historische en sociaal-wetenschappelijke analyse van officiële stukken en gegevens, van mediaberichten en egodocumenten heeft opgeleverd. Twee andere hoofdstukken analyseren op overtuigende wijze de genese van de visies die aan Vlaamse en Waalse kant over de bezetting en de onmiddellijke naoorlog tot ontwikkeling zijn gekomen. Er zijn bijzonder interessante bijdragen over “*amnistie, l'impossible compromis*” en over de ethische, filosofische en politieke aspecten van verzoening, vergeten en vergeven.

Wat het boek nog aantrekkelijker maakt is dat een aantal hoofdstukken vertaalde bijdragen zijn uit een eerder verschenen verslag (*Voorwaarts maar niet vergeten*) van een studiedag in het Vlaamse parlement over collaboratie en repressie ². Het

1 JOSÉ GOTOVITCH & CHANTAL KESTELOOT (red.), *Collaboration, répression. Un passé qui résiste*, Brussel, 2002.

2 FRANS-JOS VERDOODT (red.), *Voorwaarts maar niet vergeten. Acta van de studiedag “Voorwaarts maar niet vergeten. Voor een eerlijk en rechtvaardig oordeel over collaboratie en repressie in Vlaanderen”*, Gent, 2001.

zo noodzakelijk geachte gesprek tussen Vlaamse en Franstalige historici is daarvoor een feit.

De rijkdom van dit verzamelwerk ligt tenslotte in het notenapparaat, dat naast aanvullende informatie ook zicht geeft op wat er momenteel aan publicaties ter beschikking ligt, en in de twee bijlagen : een chronologie van de collaboratie en een vertaling van het appel dat de Vlaamse groep Voorwaarts in 1999 heeft gelanceerd.

Blijft de vraag in hoeverre de ambitie van het boek is gerealiseerd : inwerken op de *“représentations que les sociétés belges se sont construites à propos de la guerre et qui ont forgé des mentalités collectives contradictoires. En rechercher les racines, en exposer les cheminements, démystifier les clichés, désamorcer les pièges : toutes missions que peuvent, que doivent encore assumer les historiens”* (p. 193-194). Gotovitch en Kesteloot schrijven zelf, zij het naar aanleiding van de informatie over de repressie van de economische collaboratie, dat *“les images résistent mal à l’analyse”* (p. 188). Het probleem is dat de ontginning van wat dit boek aanreikt in hoofdzaak het werk is van journalisten, politici, leerkrachten en andere opinieleiders. Zij zijn het die de jacht op mythes moeten verder zetten. Het boek heeft het terrein al grotendeels afgebakend, de belangrijkste doelwitten aangeduid.

Vergeven, vergeten, verzoenen ?

De laatste jaren werk ik geregeld in Afrika, als consultant voor ngo's die actief zijn op het domein van *‘reconciliation after violent*

conflict’. De erfenis van het verleden is in de meeste van die landen (Burundi, Rwanda, Zuid Afrika...) onnoemelijk zwaarder om verwerken dan in België. Maar de vragen die rijzen zijn in wezen dezelfde als hier. Hoe belangrijk is het om te vergeven ? Kunnen leiders, zoals Mandela ginder of een parlement hier, in naam van een heel volk vergiffenis schenken of is dat het alleenrecht van de slachtoffers en hun familieleden ? Betekent vergeven ook kwijtschelding van straffen, ja zelfs amnestie ? Mag men wel vergeten wat er gebeurd is ? Is het niet zo dat wie vergeet gedoemd is om telkens weer op het verleden te botsen ? Wat is eigenlijk verzoening ? En, in de woorden van Gotovitch en Kesteloot : *“réconcilier qui, avec qui et pourquoi ?”* (p. 6).

Het valt voor, zoals eind 2001 in Burundi, dat mensen daar me vragen of er iets uit de Belgische omgang met het verleden te leren valt. Ja, België toont hoe moeilijk het is om tot een gemeenschappelijke visie op pijnlijke gebeurtenissen te komen en hoe ontzettend veel tijd zo iets in beslag neemt. Neen, als het gaat om het aanreiken van trefzekere scenario's. Maar het blijft zeer zeker de moeite om hier in ons land de grenzen van het vergeven, vergeten en verzoenen te verkennen. Daarom is dit boek zo belangrijk.

Enkele blinde vlekken

Een recensent zit in een comfortabele positie : hij of zij kan voor de vuist weg lacunes in een publicatie aanwijzen. Ook in dit boek zitten blinde vlekken. Ik wil er enkele aanstippen. Niet als kritiek, maar als suggestie voor verder onderzoek en studie.

Sleutelbegrippen

De auteurs van *Collaboration, répression. Un passé qui résiste* hebben het terminologisch instrumentarium waarmee collaboratie en repressie te beschrijven zijn in aanzienlijke mate verrijkt en verfijnd. Toch blijven een aantal veel voorkomende begrippen en uitdrukkingen te vaag of te ambigu : ‘de bladzijde omdraaien’, ‘een streep trekken onder het verleden’, ‘de slachtoffers van de repressie’. Of, zoals in meerdere hoofdstukken, termen als

‘la Flandre profonde’, ‘la Flandre bien-pensante’, ‘l’opinion publique flamande/wallonne’, ‘le public francophone’ waarvan het gebruik het risico van ongepaste veralgemening meebrengt. Op bladzijde 105 schrijft Marnix Beyen terecht over de eerste *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* dat zij ertoe aanzette om de collaboratie te vergoelijken en de repressie te diaboliseren. Maar hij vervolgt : *“Lors de la parution de l’encyclopédie, il n’y eut pratiquement pas de critiques sur ce point. Dans sa grande majorité le public fla-*

• Verdachten van collaboratie opgesloten in het kamp van Breendonk na de bevrijding.
(Foto SOMA)

mand s'avéra partager cette présentation des faits" (mijn onderlijning). Van die publicatie zeggen Gotovitch en Kesteloot al even veralgemenend dat "*tout intellectuel flamand qui se respectait se devait de posséder*" (p. 190). Een zelfde ontsporing dreigt hier en daar wanneer er sprake is van 'le monde catholique'. Er was en is veel meer verscheidenheid in opvattingen en visies in de betrokken bevolkingsgroepen dan deze beschrijvingen suggereren.

De andere kant van de repressie

In het beeld dat van de repressie circuleert domineren vaak inzichten die te uitsluitend vertrekken van de cijfers over het aantal veroordeelden en de straffen die zij in de krijgsraden of krijgshoven hebben opgelopen. Een eerste probleem is dat men daarbij nogal eens ook de bij verstek veroordeelden meerekent, vergetend dat de meeste onder hen hun straf ontlopen hebben. Belangrijker nog is dat te zelden allerlei vormen van verzachting van de strafmaatregelen niet in rekening worden gebracht. Beide lacunes leiden tot een overschatten van de gestrengheid en de effecten van de repressie.

Vanaf midden 1946 konden veroordeelden, op basis van de wet Lejeune, voorwaardelijke of voorlopige invrijheidsstelling bekomen. Eind 1949 hadden al 24.500 collaborateurs daarvan gebruik gemaakt. Van 1950 tot 1954 groeit dat aantal tot 31.000. In de periode 1955-1964 zullen nog eens 700 bijzonder zware gevallen van die maatregel profiteren. Strafvermindering was ook mogelijk langs de weg van de genade.

Van 1946 tot 1949 hebben gratiemaatregelen 15.400 collaborateurs minstens eenmaal reductie van gevangenisstraf bezorgd. Op het vlak van het herstel in rechten reageerde de overheid aanvaardbaar veel terughoudender. Een eerste stap van betekenis kwam er met de wet-Struye van 14 juni 1948, die in een aantal gevallen de teruggave van rechten mogelijk maakte. Op 29 februari 1952 kwam er een tweede herzieningswet die aan weer andere categorieën van collaborateurs de mogelijkheid bood om hun rechten geheel of gedeeltelijk terug te krijgen. Eerherstel, tenslotte, is een rechterlijke beslissing die voor de toekomst een einde maakt aan de gevolgen van een veroordeling. Het is de veroordeelde zelf die de (vrij ingewikkelde) procedure in gang moet zetten. Eerherstel heeft geen retroactieve gevolgen, maar brengt wel teruggave van politieke en burgerlijke rechten mee. Tussen 1945 en 1982 hebben naar schatting ongeveer 14.000 ex-collaborateurs van die mogelijkheid gebruik gemaakt. Meer recente gegevens zijn er niet.

Vergelijken met de burens

Men hoort vaak dat de repressie in buurlanden als Frankrijk en Nederland minder streng is geweest of dat in die landen, via amnestiewetten, sneller de spons over het collaboratieverleden is geveegd. Onderzoek in beide landen laat nu meer en meer toe om deze stellingen aan de werkelijkheid te toetsen. Ik reik enkele mogelijke pistes aan.

Ook Frankrijk en Nederland kozen kort na de bevrijding voor de totale uitstoting van wie met de Duitse bezetter had

gecollaboreerd. Nadien liepen de wegen wat meer uiteen. Tabel 1 maakt een vergelijking van het aantal gestraften gerelateerd aan de bevolkingsgrootte in 1946, wat de beste vergelijkingsmogelijkheid geeft. Er komt in de globale cijfers een merkwaardige rangorde te voorschijn wat gestrengheid betreft : Nederland scoort het hoogst, Frankrijk het laagst. Maar de nuances zijn belangrijk: België is koploper wat de executies en de

vrijheidsberoving betreft, Nederland heeft vooral gewerkt met verlies van rechten. Bij het bekijken van de positie van Frankrijk dient rekening te worden gehouden met twee cruciale factoren : de ‘*collaboration d’Etat*’ maakte de repressie een veel hachelijker onderneming dan in België en Nederland en er is uiteraard het feit van de bijna 10.000 wederrechtelijk geëxecuteerden.

Tabel 1
Gestrafte collaborateurs per 100.000 inwoners³

	België	Frankrijk	Nederland
Totaal aantal	963	309	1.250
waarvan geëxecuteerd :	3	2	0,4
vrijheidsberoving en verlies van rechten :	582	90	553
alleen verlies van rechten :	265	119	636
alleen andere sancties :	113	98	61

Tabel 2 verfijnt het beeld. De groep die op tegenspraak een gevangenisstraf kreeg – de tweede categorie in tabel 1 – is in België en Nederland verhoudingsgewijze bijna even groot. Maar de oorspronkelijk opgelegde gevangenisstraf was in Nederland van veel kortere

duur : in slechts 16 % van de gevallen meer dan 5 jaar tegenover iets meer dan 37 % in België. Op dit vlak lag de Franse situatie dichterbij die van ons land.

Het lijkt erop dat in de buurlanden vlugger is gewerkt met maatregelen die de

³ Bronnen m.b.t. België : J. GILISSEN, “Etude sur la répression de l’incivisme”, in *Revue de Droit pénal et de Criminologie*, 1950-1951, 513-628; Frankrijk : H. ROUSSO, “L’épuration en France. Une histoire inachevée”, in *Vingtième Siècle*, nr. 33, 3.1992, p. 78-105; Nederland : A.D. BELINFANTE, *In plaats van Bijltesdag*, Assen, Van Gorcum (1978).

Tabel 2
Gevangenisstraffen ⁴
 (vonnissen bij verstek niet meegerekend)

	België		Frankrijk		Nederland	
Levenslang ⁵	3.044	6,3 %	4.334	11,4 %	268	0,5 %
15-20 jaar	2.955	6,1 %			578	1,1 %
10-15 jaar	2.878	6,0 %	10.820	28,4 %	1.284	2,5 %
5-10 jaar	9.177	19,0 %			5.987	11,6 %
< 5 jaar	30.244	62,6 %	22.883	60,2 %	43.302	84,2 %
Totaal	48.298	100,0 %	38.037	100,0 %	51.419	100,0 %

reïntegratie van de oud-collaborateurs dienden te vergemakkelijken. Een tweede verschil is dat in beide landen hoofdzakelijk voor collectieve ingrepen is gekozen, terwijl de overheid in België de voorrang heeft gegeven aan individuele dossierbehandeling. Al is het ook op dit domein belangrijk met alle nuances rekening te houden.

Het Franse parlement stemde tussen augustus 1947 en augustus 1953 drie amnestiewetten. De reikwijdte van de eerste maatregel bleef beperkt. Minderjarigen aan wie geen zware collaboratie kon aangewezen worden kregen volledige amnestie. Dat gold ook voor ambtenaren die de lichtste tuchtsanctie hadden opgelopen. De tweede amnestiewet kwam vier jaar later. Ondertussen maakten de Franse presidenten geregeld gebruik van

hun recht om gratie te verlenen. Zo werd in 1948 aan meer dan een derde van de veroordeelden teruggave van politieke rechten verleend. De wet van 1951 had verstrekkende gevolgen: ex-collaborateurs konden voortaan onder bepaalde voorwaarden genieten van een amnestiewet uit 1938, bedoeld voor misdadigers van gemeen recht, waardoor ze in aanmerking kwamen voor vervroegde of voorwaardelijke vrijlating en voor herstel in rechten. Wel werden nog steeds een aantal collaborateurs, waaronder verklikkers, uitgesloten. Een derde amnestiewet, in 1953, verwijderde de laatste gevolgen van de repressie en de epuratie. Het verlies van politieke rechten werd voor iedereen afgeschaft en de voorwaarden om in aanmerking te komen voor vervroegde vrijlating werden aanzienlijk versoepeld. In de bevolking rees protest. Daarom voegde het parlement aan de wet

⁴ Bronnen : *idem*.

⁵ Omgezette doodstraffen meegerekend.

een artikel toe waarin stond dat de amnestie “*ni une réhabilitation, ni une revanche, ni une critique contre la justice de la Liberté*” was, inderdaad een belangrijke nuance.

In Nederland kwam er geen amnestiewetgeving in strikte zin. Wel was er een verregaand gratiebeleid. Tussen juli 1947 en juli 1951 werd etappegewijs aan de meeste collaborateurs genade verleend. De eerste golf was bedoeld om de lat wat gelijkter te leggen en de te harde vonnissen uit de beginperiode te milderen. In augustus 1948 leidde de viering van het vijftigjarig ambtsjubileum van koningin Wilhelmina opnieuw tot gratie en strafvermindering voor sommigen. Iets later kregen de jongste en oudste wapendragers collectief genade. In 1951

was er gratie voor alle politieke delinquenten waarvan de gevangenisstraf maximum 15 jaar bedroeg. Ook het herstel in rechten kwam in Nederland vlugger dan in België.

Het effect van de verzachtende maatregelen is, althans voor wat de duur van de gevangenisstraf betreft, te zien in tabel 3. Van de zowat 9.000 Belgische collaborateurs die een gevangenisstraf van minstens 10 jaar moesten uitzitten bleven er in 1950 slechts 6.115 opgesloten. In 1955, tien jaar na de bevrijding, zaten nog 487 collaborateurs in de gevangenis (terwijl er oorspronkelijk zo'n 6.000 voor minstens 15 jaar van hun vrijheid waren beroofd). De situatie in Frankrijk kende een gelijkaardig verloop.

Tabel 3
Evolutie van het aantal collaborateurs in gevangenschap (1947-1965) ⁶

	België	Frankrijk	Nederland
1947	26.000 ⁷	24.298	33.819
1948	15.391	18.384	13.027
1949	10.349	11.454	5.000 ⁸
1950	6.115	6.715	3.000 ⁹
1955	487	424	^a 365
1960	^b 102	9	^c 49
1965	^d 3	0	^e 3

⁶ Bronnen : idem als vorige tabellen. Cijfers per 1 januari van elk jaar (tenzij anders aangegeven : a=november 1955 b=december 1960 c=mei 1959 d=december 1965 e=januari 1966).

⁷ Schatting.

⁸ *Idem.*

⁹ *Idem.*

- In december 1959 betoogt de Nationale Unie der Moeders van Gefusilleerde en Overleden Politieke Gevangenen in Brussel tegen amnestie.
(Foto SOMA)

Voor de omgang met de last van bezetting, collaboratie en repressie bestaan geen mirakelmiddelen. België, Frankrijk en Nederland hebben deels op dezelfde, deels op een verschillende manier deze passage uit hun verleden aangepakt. Meer dan een halve eeuw later blijkt dat deze landen nog altijd met de erfenis van de oorlog worstelen. Met het voortschrijden van de tijd zijn de spoken van het verleden niet verdwenen. De collaboratie en de berechting ervan waren nog steeds rond in het collectief geheugen. In Frankrijk en Nederland doet het probleem aan malaria denken : jaren van stilte en rust worden geregeld gevolgd door momenten van hoge koorts. Bij de noorderburen draait het meestal om personen, waarvan jaren

na datum blijkt dat ze 'fout zijn geweest', terwijl in Frankrijk het ontstekingsmechanisme vaak te vinden is in een film, een televisiereportage of een nieuw proces. In België daarentegen gaat het om een neurose van chronische aard. Publicaties als *Collaboration, répression. Un passé qui résiste* zijn de beste medicijn.

Blijft natuurlijk de vraag waarom precies dat verleden stevast terugkomt, waarom het gaat om 'un passé qui résiste'. Meer dan een paar hypothesen kan ik niet leveren.

De context waarin de herinnering aan de oorlog vorm heeft gekregen is een eerste factor van betekenis. In Nederland en Frankrijk is gepoogd om een eenvormige,

officiële 'memorie' te laten ontstaan. In Nederland is de beeldvorming, via het onttrekken ervan aan de dagelijkse politieke strijd, bewust gericht geweest op zo'n eenvormigheid. Al in 1949 verscheen het eerste rapport van een parlementaire enquêtecommissie. De omgang met de ex-collaborateurs werd deels verambtelijkt, deels aan criminologen en andere professionals toevertrouwd. Zo verdween die episode in hoge mate uit het publieke blikveld. Dat was voor een stuk het resultaat van een traditie die al voor de oorlog aanwezig was : het wegdrukken van lastige dossiers door ze in handen te geven van ambtenaren en deskundigen. Dat Nederland op het einde van de jaren veertig in een koloniale oorlog verwickeld geraakte en er grote nood was aan eendracht speelde uiteraard ook mee. In Frankrijk zocht de overheid naar een zelfbeeld dat de vraag naar de verantwoordelijkheden voor de *'collaboration d'Etat'* naar de achtergrond kon duwen. In beide gevallen heeft de officiële versie van wat er tijdens en kort na de oorlog gebeurde in het begin van de jaren zeventig veel aan kracht verloren. Van dan af is een zoektocht naar een meer objectief beeld van start gegaan. Voor België geldt een andere verklaring. Collaboratie en repressie zijn van meet af aan in sterke mate gepolitiseerd, want een element geworden in de strijd tussen Vlamingen en het Franstalige deel van de Belgische bevolking en tussen katholieken en vrijzinnigen. In zo'n geval kan een dossier generaties lang op de politieke en publieke agenda blijven.

Er is een tweede hypothese. De vragen die de collaboratie en de repressie nu nog veroorzaken zijn in wezen van een grote actualiteit : zij gaan over de kwets-

baarheid van de democratie, over de grenzen van de macht, over de rol van de rechterlijke macht in tijden van crisis. In die zin is het goed dat de jaren veertig een onvoltooid verleden blijven.